

شناسایی مولفه های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه^۱ حمیدرضا کرمی دورودخانی^۲، اسماعیل کاظم پور^۳، جعفر قهرمانی^۴

چکیده

هدف از پژوهش حاضر شناسایی مولفه های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر نظر خبرگان و متخصصان بود. پژوهش حاضر از نوع کیفی و با استفاده از روش داده بنیاد انجام شد. مشارکت کنندگان پژوهش حاضر؛ شامل خبرگان حوزه برنامه درسی به ویژه اساتید برنامه ریزی درسی دانشگاههای کشور و متخصصان ذیربط بوده که مولفه های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه به کمک آنها مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفتند. نمونه پژوهش حاضر، ده نفر بوده که با استفاده از روش نمونه گیری هدفمند و تا حد اشباع نظری انجام شد. برای گردآوری داده ها از طریق فیش برداری و مصاحبه نیمه ساختار یافته با خبرگان استفاده شد. جهت تحلیل داده ها در پژوهش حاضر؛ از ابزار های اندازه گیری مانند روش تحلیل متنی در مصاحبه خبرگان بهره گرفته شد. از نتایج یافته های به دست آمده از تحلیل مصاحبه خبرگان مجموعاً ۱۰ عنصر با ۱۳۲ مقوله و ۳۶۸ شاخص کشف و استخراج گردید که ۱۰ عنصر نقش آفرین و تاثیر گذار در فرایند شناسایی مولفه های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه با الهام و تبعیت از الگوی آکر عبارتند از: هدف، محتوا، فعالیت های یادگیرنده، نقش معلم، ارزشیابی، منطق، مواد و منابع یادگیری، گروه بندی دانش آموزان، مکان یادگیری، زمان یادگیری.

کلید واژه ها: برنامه درسی، برنامه درسی معنوی، رویکرد تلفیقی، دوره متوسطه.

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۳/۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۱۶

^۱- این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول (حمیدرضا کرمی دورودخانی) است.

^۲- دانشجوی دکتری گروه برنامه ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران.
hamidreza.karami1093@gmail.com

^۳- دانشیار گروه برنامه ریزی درسی، واحد تنکابن، دانشگاه آزاد اسلامی، تنکابن، ایران. (نویسنده مسئول).
Kazempour.edu@gmail.com

^۴- استادیار گروه مدیریت آموزشی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران. jafarmn21@yahoo.com

مقدمه

یکی از سوالات اساسی حوزه برنامه درسی آن است که چگونه می توان بین یادگیری و رشد دانش آموزان در برنامه درسی معنوی نسبت موثر و ثمر بخش برقرار کرد؟ نظام درون رشته ای که در طول سالیان متمادی بر فرایند برنامه ریزی درسی سلطه داشت قادر نبوده به این سوال، پاسخ قانع کننده ای بدهد؛ زیرا در نظام درون رشته ای به نیازهای اساسی دانش آموزان و مهارت های فردی و اجتماعی توجه کافی نمی شود و برنامه درسی مبتنی بر نظام رشته ای کارایی لازم را ندارد. در پاسخ به سوال فوق بود که برنامه ریزان درسی، شیوه های گوناگون تلفیق را در سازماندهی برنامه های درسی طرح نموده و به دفاع از آن برخاسته اند (حق پرست، ۱۳۹۵) از طریق نظام درون رشته ای^۱ هرگز بین محتوای دروس و زندگی دانش آموزان رابطه موثر بوجود نمی آید و همیشه یک فاصله عظیم بین نظر و عمل برای دانش آموزان وجود دارد. به همین دلیل است که برنامه های درسی از زندگی فرد فاصله می گیرند و نمی توانند صلاحیت زندگی را در آنان تقویت نمایند. بنابراین شیوه های سازماندهی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی برای آزاد سازی دانش آموزان از سلطه مفاهیم علمی و با هدف کسب مهارت های زندگی به وجود آمده اند (ادیب منش، ۱۳۹۷).

در جوامع یادگیرنده محور، افراد به طور پیوسته در حال یادگیری هستند آن ها به دلیل بهره مندی از برنامه های درسی که مؤلفه های برنامه درسی معنوی در ساختار و محتوای آن ها برنامه ها، در تمام سطوح تحصیلی از دبستان تا دانشگاه تلفیق شده است؛ تبدیل به یادگیرنده مادام العمر شده اند، به طوری که قابلیت ها و شایستگی های برنامه ای درسی معنوی در رفتار و نگرش آن ها نهادینه شده است (ملکی، ۱۳۹۹ و صافی ۱۳۹۶). در بین سطوح مختلف تحصیلی، اهمیت و جایگاه دوره متوسطه به دلیل کارکرد دوگانه معطوف به اشتغال و معطوف به تحصیل در دوره های آموزش عالی، به یکی از چالش برانگیزترین و حساس ترین دوره های تحصیلی در نظام آموزشی جهان تبدیل شده است.

برنامه درسی معنوی^۱ با رویکرد تلفیقی^۲ یک نیاز رو به توسعه است که عمدتاً به دلیل کاستی‌ها و معایب برنامه‌های درسی متداول (رشته محور موضوعی) مطرح شده است. انفجار دانش و اطلاعات، گسیختگی و پراکندگی بخش‌های گوناگون برنامه درسی موضوع محور رشته‌ای و عدم ارتباط آن با واقعیات زندگی شخصی و اجتماعی یادگیرندگان و نتایج و پیامدهای ناگوار برنامه درسی موجود، موجب توجه هرچه بیشتر صاحب‌نظران به مقوله برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی گشته است (احمدی، ۱۴۰۰). سند تحول بنیادین (۱۳۹۰) در فصل پنجم در بخش اهداف کلان، در خصوص ویژگی‌های انسان‌های تربیت یافته مطابق با مولفه‌ها و عناصر برنامه درسی معنوی را با مصادیق ذیل معرفی کرده است: «تربیت انسانی موحد، مومن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت، ... و آماده ورود به زندگی شایسته فردی، خانوادگی و اجتماعی بر اساس نظام معیار اسلامی. برنامه درسی ملی (۱۳۹۰) با اشاره به عناصر پنجگانه (تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق) در بیان شایستگی‌های اخلاقی در یادگیرنده را مطابق با مولفه‌ها و عناصر برنامه درسی معنوی را با مصادیق ذیل معرفی کرده است: متعهد به ارزش‌های اخلاقی از جمله صدق، صبر، احسان و رأفت، حسن خلق، حیا، شجاعت، خویشتن‌داری، قدرشناسی، رضا، عدالت، قناعت، نوع دوستی و تکریم والدین و معلم در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی. بنابراین از اقدامات بنیادی دولت‌ها، در تحقق جامعه مطلوب (ایده‌آل و استاندارد) با شهروندانی آگاه و مطلوب، تحول در نظام آموزشی (داشتن مدارس مطلوب و ایده‌آل) به واسطه طراحی الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در متوسطه براساس اسناد بالادستی است؛ در قرن گذشته، برنامه‌ای درسی معنوی تبدیل به موضوعی جهانی شده و اقدامات آموزشی زیادی در کشورهای پیشرفته از جمله آمریکا و اروپا انجام شده است. (ملکی، ۱۳۹۹)

در کشور ایران برنامه درسی معنوی به‌عنوان یک راهبرد یاد‌دهی- یادگیری از قرن بیست یکم وارد نظام آموزشی کشور شد، اما مفهوم برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی هنوز به طور روشمند و هدف‌گذاری شده، داخل برنامه‌های درسی مدارس تعریف نشده است. (ملکی، ۱۳۹۹) زیرا برای اجرایی شدن راهبرد برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی نیاز به نظریه‌پردازی اساتید

^۱ -Spiritual Curriculum

^۲ -Integrated approach

تعلیم و تربیت در اسناد بالادستی و همراهی مسئولین نظام آموزشی کشور به جهت پشتیبانی در عملیاتی شدن و اجرای این رویکرد دارد (ادیب منش، ۱۳۸۷). راس (۲۰۲۲) برنامه درسی با رویکرد تلفیقی به دلیل تاثیرات مهمی که در اثربخشی و کارایی برنامه درسی داشته همواره مورد توجه صاحب نظران حوزه برنامه درسی قرار گرفته است. این اثرات را می توان به دو دسته کلی تقسیم نمود: یک دسته تاثیرات بر روی دانش محتوایی و دسته دیگر تاثیرات بر روی نگرش و روش های معلمین و متولیان امر است. جیکوبز^۱ (۲۰۱۳) نیز در این زمینه شش رویکرد از قبیل: رشته محور^۲، رشته های موازی^۳، واحد های درسی میان رشته ای، الگوی روز تلفیق شده^۴ و برنامه کامل را مطرح ساخته است (مهرمحمدی، ۱۳۹۹)

میلر^۵ (۲۰۱۱) یک پیوستار برنامه درسی تلفیقی (با سه رویکرد چند رشته ای^۶ و میان رشته ای^۷ و فرارشته ای^۸ ترسیم می کند که مرزبندی رشته ای را از بین می برد (شعبانی، ۱۴۰۱) و کیس^۹ (۲۰۲۲). یکی از رایج ترین قرائت ها از انواع رویکردهای برنامه درسی تلفیقی تقسیم آن به رویکرد میان رشته ای، چند رشته ای و فرا رشته ای می باشد. در رویکرد بین رشته ای؛ یک مفهوم، مضمون محتوا و مهارت محور سازماندهی برنامه درسی قرار می گیرد و از رشته ها و مواد درسی مختلف برای توضیح و تبیین آن بهره گرفته می شود. در رویکرد چند رشته ای؛ یک مفهوم و مضمون مشترک در رشته های مختلف به طور جداگانه مورد بررسی قرار می گیرد. در رویکرد فرا رشته ای؛ مرز بندی های رشته ای از بین می رود و از مضمون های وابسته به زمینه های واقعی زندگی استفاده می شود (احمدی، ۱۴۰۰).

^۱ - Jacobs

^۲ . String Axis

^۳ . Parallel String

^۴ . Integrated Day Pattern

^۵ . Miller

^۶ . Multidisciplinary Approach

^۷ . Interdisciplinary courses

^۸ . Interdisciplinary Approach

^۹ . Case

در پژوهش‌های مربوط به برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه؛ نتایج تحقیقاتی را که بیشترین قرابت را با موضوع تحقیق دارند در اینجا ذکر می‌گردد:

پژوهش‌های مختلف در علوم تربیتی و علوم رفتاری و روان‌شناسی و علم ارتباطات و الهیات حاکی از آن است که برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی نقش‌آلایی در پذیرش اجتماعی شخصیت‌مربیان و اساتید به ویژه در جامعه دانش‌آموزان داشته و منجر به شکل‌گیری شخصیت معنوی پایدار در فراگیران شده؛ حال‌زمان آن رسیده که به این امر اساسی توجه جدی شود چراکه شناسایی مهم‌ترین مولفه‌ها و عناصر موثر در برنامه درسی معنوی؛ فرصت‌ها و موقعیت‌های مناسب برای فعالیت‌های مختلف فرهنگی، هنری، سیاسی، اجتماعی و... در مدرسه فراهم می‌سازند که موجب شکل‌گیری شخصیت فراگیران و کسب مهارت‌ها و نگرش‌های مطلوب در حوزه برنامه درسی معنوی می‌شوند، مدارس با محوریت برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی تسهیل‌کننده یادگیری مفاهیم و مهارت‌های معنوی و در نتیجه تکامل شخصیت معنوی دانش‌آموزان خواهند شد. (ملکی، ۱۳۹۹)

صنّعی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی به «بررسی تجارب و ادراک معلمان دوره ابتدایی شهر تبریز از برنامه درسی علوم تلفیقی» پرداختند. روش پژوهش کیفی و از نوع پدیدارشناسی می‌باشد. یافته‌های تحقیق نشان داد برنامه درسی علوم تلفیقی از دیدگاه معلمان دارای مفهوم، اصول، آثار و وضعیت مختلفی است که نشانگر برداشت‌های آنان از مقوله برنامه درسی تلفیقی در عمل و کیفیت اجرای آن در نظام آموزشی است. حق پرست (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان «طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذیربط استان گیلان انجام داده؛ در این پژوهش با توجه به مبانی نظری موضوع تحقیق، به شناسایی ویژگی‌های مطلوب چهار عنصر (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) در برنامه درسی مطالعات اجتماعی و ارائه الگو پرداخته شد. احمدی (۱۴۰۰) در تحقیقی به بررسی «الگوی برنامه درسی تلفیقی و جایگاه آن در برنامه درسی ابتدایی ایران» پرداخت. یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که تجربه‌های موفقیت‌آمیز اجرای برنامه درسی تلفیقی، این نظریه را مورد تأیید قرار داده است که رویکرد تلفیقی در برنامه درسی توسط معلمان و مربیان، دانش‌آموزان را برای یادگیری بهتر و مداوم بر می‌انگیزد و قابلیت‌های لازم

برای کسب مهارت های زندگی در قرن بیست و یکم را در آنان پرورش می دهد. ایران نژاد (۱۴۰۲) در تحقیقی به « طراحی چهارچوب نظری مدل برنامه درسی معنوی در کتاب های درسی دینی دوره ابتدایی» پرداخت. نتایج سوالات پژوهش عبارتند از الگوی مناسب برنامه درسی معنوی برای مقطع ابتدایی عبارت است از طراحی الگویی بر اساس چهار مولفه جهان آگاهی، دیگر آگاهی، خود آگاهی و خدا آگاهی؛ از نظر کتاب قرآن که برای هر کدام به طور جدا گانه، اهداف، محتوا، روش های تدریس و ارزشیابی تدوین شده است.

گومیک چارو^۱ (۲۰۱۷) در پژوهشی به بررسی الگوی برنامه درسی معنوی در شکل گیری ارزش ها و هویت فردی و اجتماعی در دانش آموزان ابتدایی پرداختند. نتایج نشان داد که دانش آموزان پایه پنجم و ششم مهارت های برنامه درسی معنوی را به عنوان یکی از جنبه های ضروری و اولویت مهم زندگی خویش می دانند که از منابعی چون مدرسه، خانواده و دوستان نشأت گرفته است. ون^۲ (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان « بررسی استاندارد های مهارت های برنامه درسی معنوی برای معلمان مدارس متوسطه » انجام شده این نتایج بدست آمده است. یک معلم باید شایستگی ها و مهارت های برنامه درسی معنوی را در سه بعد و سه سطح داشته باشد. در بعد دانش معلم باید ماهیت و قالب های مختلف مهارت های برنامه درسی معنوی را بشناسد. در بعد کسب مهارت در برنامه درسی معنوی معلم باید بتواند از ابزارها و نظام ها در بهره گیری از مهارت ها استفاده کند. در بعد رویکرد نگرشی معلم باید ارزش و قدرت فناوری مهارت ها را درک کند. شائو^۳ (۲۰۱۶) در پژوهش خود تحت عنوان « ارتباط مابین مهارت های برنامه درسی معنوی دانش آموزان و تفکر انتقادی و عملکرد تحصیلی آنان » را بررسی کرد و یافته های حاصل از این بررسی نشان داد که ۱. مهارت های برنامه درسی معنوی بخشی از مهارت های تفکر انتقادی هستند و می توانند به توسعه مهارت های دانش آموزان و عملکرد تحصیلی آنان کمک کند. ۲. آموزش مفاهیم و مصادیق مهارت های برنامه درسی معنوی توسط معلمان و مربیان با همکاری دانش آموزان (مدل آموزش مشارکتی) را بر ارتقای میزان توسعه و کسب شایستگی های مهارت های معنوی دانش

---

^۱-Gomis chorro

^۲-Ven

^۳-Shau

آموزان موثر دانستند. ۳. پرورش یادگیرندگان مادام‌العمر، مستقل، نقاد، فعال و خلاق و حل‌کننده مسئله از نتایج آموزش برنامه درسی معنوی در مدارس می‌باشند.

در آموزش و پرورش ایران استفاده از رویکرد تلفیقی در برنامه ریزی درسی مرحله حساسی را سپری می‌کند. از یک طرف علاقه بسیار زیادی نسبت به تلفیق در افکار و اندیشه‌ها شکل گرفته است و از طرفی دیگر ابهاماتی در مبانی، اصول، مفاهیم و تعاریف آن وجود دارد. (ملکی، ۱۳۹۹) ادامه این وضع یقیناً مطلوب آموزش و پرورش ایران اسلامی نیست چرا که ممکن است موجب نهادینه شدن برداشت‌هایی از تلفیق شود که اولاً از لحاظ علمی درست تعریف و تبیین نشده باشد، ثانیاً بر محوریت آموزه‌های دین اسلام و بر اساس اسناد بالادستی (سند تحول بنیادین، برنامه درسی ملی) نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران عملیاتی و اجرایی نشود. (ادیب منش و همکاران) همچنین با توجه به اینکه تمامی تحقیقات و پژوهش‌های صورت گرفته در خصوص برنامه درسی معنوی در مدارس و ارائه مدل به صورت کمی انجام گرفته و تحقیق کیفی در این زمینه انجام نشده است. پژوهشگر را بر آن داشت تا ضمن بهره‌گیری از نظرات صاحب‌نظران و اساتید علوم تربیتی به ویژه برنامه ریزی درسی و متخصصان ذیربط و بررسی مبانی نظری و کلیه منابع علمی کتابخانه‌ای و الکترونیکی، مقالات، پیشینه، تجارب جهانی و الگو و برنامه‌های جهانی؛ در راستای تبیین و شناسایی عناصر (مولفه‌های) الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر اسناد بالادستی، در پی حل این چالش یک‌صدساله آموزش و پرورش بردارد.

سوال تحقیق

مهم‌ترین مولفه‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی کدامند؟

روش تحقیق

مطالعه حاضر بر اساس هدف، کاربردی و از منظر روش پژوهش؛ کیفی و با استفاده از روش داده بنیاد (به دلیل فقدان پیشینه نظری و نبود پژوهش‌ها و اطلاعات لازم و مرتبط با موضوع تحقیق) انجام شد. جامعه آماری پژوهش حاضر به جهت رویکرد کیفی شامل منابع علمی، مقالات، پیشینه، تجارب جهانی، مبانی نظری، متخصصان و خبرگان در سطح کشور است. مشارکت کنندگان پژوهش حاضر؛ شامل خبرگان حوزه برنامه درسی به ویژه اساتید برنامه ریزی درسی دانشگاه‌های

کشور و متخصصان ذیربط بوده که مولفه های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه به کمک آنها مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفتند. نمونه پژوهش حاضر ده نفر بوده که با استفاده از روش نمونه گیری به روش هدفمند ملاک محور و تا حد اشباع نظری انجام شد. برای گردآوری داده ها از طریق فیش برداری و مصاحبه نیمه ساختار یافته با خبرگان استفاده شد بدین نحو که پس از انجام مصاحبه با خبرگان؛ مضامین مرتبط با عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه شناسایی، استخراج، فیش برداری و سپس کدبندی شدند و سپس در بخش مولفه ها و زیرمولفه ها و شاخص های عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی شامل؛ هدف، محتوا، فعالیت های یادگیرنده، ارزشیابی، نقش معلم، منطق، مواد و منابع یادگیری، گروه بندی دانش آموزان، مکان یادگیری و زمان یادگیری جایگزین شدند. در نهایت مولفه های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر نظر خبرگان و متخصصان ذیربط شناسایی شد. جهت تحلیل داده ها در پژوهش حاضر؛ از ابزار های اندازه گیری مانند روش تحلیل متنی در مصاحبه خبرگان بهره گرفته شد. روش تحلیل اطلاعات نیز توصیف مبانی، تحلیل و استنتاج نظری بوده است. تحلیل کیفی حاصل داده های مصاحبه خبرگان با استفاده از کد گذاری سه مرحله ای به روش داده بنیاد انجام گرفت که در نهایت مقولات (مولفه ها) به دست آمده در شش طبقه عوامل علی، عوامل مداخله ای، عوامل زمینه ای، عوامل محوری و راهبرد ها و پیامد ها طبقه بندی شدند و در تحلیل کمی داده ها ضمن بهره گیری از روش تحلیل عامل تاییدی برای مرتبه دوم، روش مدل سازی معادلات ساختاری نشان داد که عوامل زمینه ای و مداخله گر توانسته اند در تعیین راهبرد ها نقش تعدیل گری ایفا نمایند؛ همچنین شرایط علی، نقشی تعیین کننده بر فرایند عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در فراگیران داشته که در نهایت منجر به انتخاب راهبرد ها و پیامد های مشخص شده گردیده است. در گام بعدی به منظور اعتبار سنجی کیفی الگوی به دست آمده از داده های حاصل از مصاحبه، از قضاوت تخصصی خبرگان بهره گرفته شد. همچنین برای اعتبار سنجی کمی به کمک پرسشنامه محقق ساخته (با نظارت اساتید راهنما و مشاور) با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی خوشه ای تعداد ۴۰ نفر از معلمین (شامل مدیران، معاونان، مشاوران، مربیان و دبیران و...) مدارس متوسطه در ۵ منطقه مورد مطالعه استان گیلان؛ از بین ۳۴۰۳ نفر (به کمک جدول مورگان) به عنوان نمونه پژوهش حاضر انتخاب و پیمایش نگرش نمونه مورد مطالعه (معلمین و...) انجام شد... برای اعتبار بخشی روایی عوامل (مولفه های) برنامه درسی معنوی با

رویکرد تلفیقی، ابتدا تناسب و ضرورت عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بر اساس نظرات خبرگان (استادان برنامه ریزی درسی و متخصصان ذیربط) انجام و نتایج آزمون t تک نمونه ای برای هر عنصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بالاتر از ۱/۹۶ بوده که نشان می دهد وضعیت روایی عناصر برنامه درسی معنوی پژوهش حاضر، بالاتر از سطح میانگین فرضی جامعه مورد مطالعه و در حد مطلوب است. نتایج آزمون آلفای کرونباخ، نسبت پایایی عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بالای ۰/۷ بوده و نشان دهنده این است که همه عناصر برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از پایایی بالایی برخوردارند. لذا روایی و پایایی الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در پژوهش حاضر معتبر بوده و از سطح مطلوبیت برخوردار است.

یافته ها

جدول ۱. کدگذاری عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر نظر خبرگان (اساتید برنامه ریزی کشور) و متخصصان ذیربط

کد انتخابی	کد محوری	کد باز	متن مصاحبه
اهداف	ابعاد مختلف رشد و آگاهی فراگیران	خود آگاهی / خدا آگاهی / دگر آگاهی / جهان آگاهی	۱/۱ میزان توجه به عرصه های چهارگانه سند تحول بنیادین در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی
	توجه به عناصر پنج گانه برنامه درسی ملی	تعقل و تفکر / ایمان / علم / عمل / اخلاق	۱/۲ میزان توجه به عناصر پنجگانه برنامه درسی ملی در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی
	فرایند برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	بینش / دانش / روش / نگرش / منش	۱/۳ میزان توجه به فرایند برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی
	مراتب برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	انس / عادت / معرفت / شاکله / خودجوشی و خودباوری	۱/۴ میزان توجه به مراتب برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی
	رشد و ارتقای ابعاد مختلف فراگیران	اعتقادی، عبادی، اخلاقی / اجتماعی و سیاسی / زیستی و بدنی / زیبایی شناسی و هنری / اقتصادی و حرفه ای / علمی و	۱/۵ میزان توجه به ابعاد مختلف فراگیران در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی با توجه ساحت های ششگانه تربیت

		فناوری	
محتوا	توجه به ابعاد مختلف برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در فراگیران	هوش و استعداد معنوی / هنر و زیبایی شناختی / تعقل و تفکر / اخلاق و معرفت / روح و روان	۲/۱ میزان توجه به ابعاد مختلف برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در فراگیران
فعالیت های یادگیرنده	تجربه مهارت های مختلف در فرایند یاد دهی - یادگیری در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	بهره مندی فراگیران از مهارت های مرسوم و متداول مانند : گوش دادن ، خواندن ، نوشتن ، صحبت کردن و تعامل با دیگران در برنامه درسی معنوی .	۳/۱ محور های مختلف فعالیت های یادگیرنده در برنامه درسی معنوی از دیدگاه اساتید و متخصصان تعلیم و تربیت و برنامه ریزی درسی
	توجه به توسعه صلاحیت حرفه ای معلمان درمهارت های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	آشنایی معلمان و مربیان با مصادیق لازم (دانش ها، نگرش ها و مهارت ها) در به کار گیری روش ها و فناوری ها در برنامه درسی استفاده از روش های نوین به ویژه مدل روش تدریس پژوهی در فرایند آموزش مهارت های برنامه درسی معنوی	۴/۱ نتایج توسعه صلاحیت حرفه ای و مهارت های معلمان در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی از دیدگاه پژوهشگران تعلیم و تربیت و اساتید برنامه ریزی درسی
	استفاده از راهکارهای خبرگان و اساتید در حیطه ارزشیابی	تغییر در نحوه ارزشیابی آموزشی مدارس (الف : شامل حرکت از جهت گیری محتوایی به سمت جهت گیری فرایندی - ب: تغییر دیدگاه یادگیری از معلم محوری به یادگیرنده محوری)	۵/۱ راهکارهای اساتید تعلیم و تربیت و برنامه ریزی درسی و معلمان (شامل مدیران ، معاونین ، مشاورین ، مربیان و ...) در حیطه ارزشیابی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی
منطق	توجه به مبانی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	ضرورت آموزش مفاهیم و مصادیق مهارت های برنامه درسی معنوی به جهت تربیت شهروند مطلوب جهت جامعه مطلوب و ایده آل .	۶/۱ مبانی های مختلف برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی ۱. مبانی فلسفی ۲. مبانی روانشناختی ۳. مبانی جامعه شناختی
مواد و منابع	استفاده از مواد و منابع مختلف در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	توجه به منابع در قالب مکتوب ، الکترونیکی ، چند رسانه ای؛ مانند گزارش پژوهشی، پایان نامه، کنفرانس، کتاب ها ، چکیده نامه ها و ...	۷/۱ منابع در کتب مرجع در خصوص مهارت های مربوط به برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی (واژه نامه ها ، دایره المعارف ها ، راهنما ها و ...)
گروه بندی دانش	نتایج و فواید گروه بندی دانش آموزان در برنامه درسی معنوی با رویکرد	توجه به تاثیر گذاری گروه همسالان و دوستان و محیط تربیتی و موقعیت جغرافیایی و محل زندگی در برنامه درسی	۸/۱ نتایج و فواید مختلف گروه بندی دانش آموزان در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی

آموزان	تلفیقی	معنوی با رویکرد تلفیقی فراگیران	
مکان فضای یادگیری	استفاده از فضاها و محیط یادگیری مختلف در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	توجه به مهم‌ترین فضاها و مکان‌های یادگیری شامل؛ مدرسه و کلاس درس (توسط معلمین و مربیان و ...).	۹/۱- فضاها و مکان‌های یادگیری مهارت‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در فراگیران
		محیط منزل (توسط خانواده و والدین و ...)	
		جامعه (توسط پیشکسوتان، الگوها و ...)	
زمان یادگیری	توجه به جایگاه فناوری‌ها و مهارت‌های نوظهور و اثرات استفاده از آن‌ها در برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی	توجه به جایگاه فناوری‌های نوین و مهارت‌های نوظهور مانند فضای مجازی، صدا و سیما، اینترنت و ...)	۱۰/۱ عوامل مختلف موثر در زمان یادگیری مهارت‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی
		استفاده فراگیران از فناوری‌های نوین مانند پادکست، اینفوگرافی، پاورپوینت، کلیپ و نرم‌افزارهای مختلف در فرایند یاددهی و یادگیری	

همان‌طور که در جدول شماره ۱) مشخص شده است نتایج بررسی کیفی پژوهش حاضر نشان داد که الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه مبتنی بر بردیدگاه خبرگان و متخصصان ذیربط مجموعاً دارای ۳۶۸ شاخص، ۱۳۲ زیرمقوله (ربرمقوله) و ۱۰ مقوله (مولفه) با الهام و تبعیت از الگوی اکر عبارتند از: اهداف، محتوا، فعالیت‌های یادگیرنده، ارزشیابی، نقش معلم، منطقی، مواد و منابع یادگیری، گروه‌بندی دانش‌آموزان، مکان یادگیری و زمان یادگیری. در ضمن یافته‌های بدست آمده از پژوهش حاضر نشان داد که بر اساس نظر خبرگان و متخصصان ذیربط، عنصرهدف (با ۲۰ مقوله و ۸۹ شاخص) بیشترین نقش و عنصر زمان یادگیری (با ۵ مقوله و ۱۰ شاخص) کمترین نقش و تاثیر را در فرایند شناسایی مولفه‌های برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه دارند. همچنین یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که برنامه درسی معنوی علاوه بر ابعاد هنر و زیبایی‌شناختی، تعقل و تفکر، اخلاق و معرفت، روح و روان؛ دارای یک بعد مغفول مانده دیگر در پژوهش‌ها تحت عنوان هوش و استعداد معنوی می‌باشد که البته هر کدام از این ابعاد دارای زیرمقولات و مضامینی مختص به خود می‌باشند

با توجه به یافته های پژوهش حاضر؛ مهمترین عوامل (داده بنیاد) برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه در راستای تحقق اهداف اسناد بالادستی نظام آموزشی (سند تحول بنیادین- برنامه درسی ملی) عبارتند از:

عوامل علی: (برنامه درسی مبتنی بر آموزه های دین اسلام و اسناد بالادستی جامعیت قلمرویی محتوای برنامه درسی معنوی- تجربه کردن مهارتهای معنوی در فرایند یاددهی، یادگیری- استفاده از محیط های یادگیری مختلف در برنامه درسی معنوی- نقش معلم در زمینه کسب شایستگی های پایه به عنوان هدایت کننده و اسوه ای امین و وسیع- عدالت آموزشی و تربیتی معلمان- برخوردار از معلمان و مربیانی دارای شایستگی های اخلاقی و حرفه ای- بهسازی و تحول در نظام برنامه ریزی- نقش تعلیم و تربیتی نهاد رسانه مبتنی بر رویکرد مدیریتی نقد پذیر و مشارکت جو- برقراری نظام مدیریت منابع انسانی اسلامی- ارتقای جایگاه علم و علم آموزی برای دستیابی به حیات طیبه (داشتن زندگی مطلوب و ایده آل)- نقش آفرینی در انتخاب آگاهانه زندگی فردی و اجتماعی- انتخاب و التزام آگاهانه و آزادانه نظام معیار ربوبی- وطن دوستی- ارتقای فزاینده جایگاه تعلیم و تربیت ایران در سطح جهانی- آینده پژوهی- برنامه درسی ملی برخوردار از یافته های معتبر علمی و پژوهش- توجه به نقش فعال دانش آموزان در فرایند یاددهی، یادگیری- استفاده از معلمان نوآور و اخلاق و آینده نگر متناسب با فطرت الهی انسان - امکان ایجاد درک و اصلاح مداوم موقعیت ها در کارکنان و خانواده ها توسط معلمان و مربیان - توجه به گروه بندی دانش آموزان- ایجاد زمینه مشارکت و تعامل موثر معلمان، دانش آموزان، خانواده ها- ایجاد علم نسبت به فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی و ...)

عوامل زمینه ای: توجه به عرصه های چهارگانه رشد و آگاهی (سند تحول بنیادین) - توجه به جایگاه فناوری های نوین و اثرات استفاده از آن ها در برنامه درسی معنوی- درک مفاهیم بهداشت فردی و اجتماعی و مسائل زیست بوم طبیعی و شهری- آموزه های بنیادین مهدویت و انتظار- خودارزیاب و پاسخگو بودن در امور فردی و اجتماعی- ظرفیت تصمیم سازی برای نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی- بهره مند از ظرفیت مشارکت عوامل سهیم و موثر طبق مفاد به سند تحول بنیادین - مدرسه صالح به عنوان کانون تعلیم و تربیت و کسب تجربه- توسعه و نهادینه کردن عدالت آموزشی و تربیتی در مناطق مختلف کشور- متعهد به ارزشهای اخلاقی در شئون و مناسبات فردی و اجتماعی- انعطاف و تاکید بر نیازها و تفاوت های فردی دانش آموزان- زمینه کسب

شایستگی‌ها و مهارت‌های لازم- توجه به گرایشهای فطری دانش‌آموزان و موقعیت یادگیرنده و اصلاح آنها- تاکید بر سایر محیط‌ها نظیر محیط‌های اجتماعی، طبیعی، اقتصادی، صنعتی و فرهنگی- تاکید بر نقش مدرسه جهت تحقق حیات طیبه (داشتن زندگی)

عوامل محوری: توجه به عناصر پندجگانه برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی- توجه به اهداف سه‌گانه برنامه درسی معنوی- توجه به مصادیق خودسازی در فراگیران- آشنایی و استفاده از منابع معنوی مختلف- استفاده از روش‌های متنوع ارزیابی برای-سنجش و اندازه‌گیری مهارت‌ها- ارزشیابی‌های مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی- اجرای طرح خلاقانه و مبتکرانه (توکل، تفکر، توسل)- آموزش مهارت‌های برنامه درسی معنوی در تمام سطوح و پایه‌های تحصیلی- کرامت ذاتی و اکتسابی انسان و کسب فضایل اخلاقی- رشد و ارتقاء مراتب عقلانیت و... - ارتقای نقش نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی و خانواده و رسانه در رشد و تعالی کشور- برخورداری از دانش‌های پایه و عمومی سازگار با معیار اسلامی- هدایت دانش‌آموزان در راستای مصالح و چهارچوب نظام معیار اسلامی- توسعه صلاحیت حرفه‌ای و مهارت‌های معلمان- جهت‌گیری تربیتی بر اساس ساحت‌های ششگانه تربیت- تقویت بنیان خانواده و مدیریت خانواده‌ها - تبیین عناصر پندجگانه برنامه درسی ملی در شبکه مفهومی مرتبط و بهم‌تنیده- ارزشیابی به عنوان معیار بهبود کاستی‌های یادگیری دانش‌آموزان- ارزشیابی به عنوان زمینه انتخاب‌گری و رشد و تعالی مداوم دانش‌آموزان

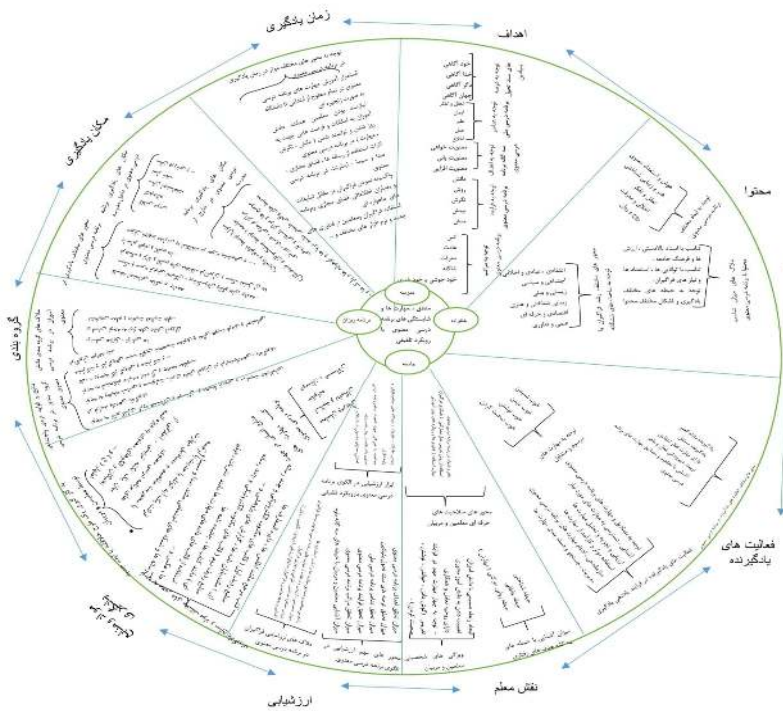
عوامل مداخله‌گر: توجه به خصوصیات فردی و هوش و استعداد معنوی دانش‌آموزان- تاکید بر نقش تربیتی اماکن بومی، ملی و مذهبی- برخورداری از فناوری آموزشی و...- ناظر به ویژگی‌ها، نیازها و فطرت الهی دانش‌آموزان- شناخت و بسط ظرفیت‌های وجودی دانش‌آموزان- بهره‌گیری از مهارت‌های پایه و تخصصی برای شکل‌دهی هویت حرفه‌ای- بهره‌گیری آگاهانه از یافته‌های علمی، هنری، فنی، حرفه‌ای و بهداشتی و زیستی- توجه به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات و...)

راهبردها: هدف‌گذاری بر اساس پنج‌عنصر برنامه درسی ملی و چهار عرصه سند تحول بنیادین- تربیت متربیان مبتنی بر آموزه‌های دین اسلام و اسناد بالادستی- استفاده از راهکارهای اساتید تعلیم و تربیت در حیطه ارزشیابی و سنجش- تدوین و التزام به گزاره‌های ارزشی تعلیم و تربیت بر اساس

شرع و قانون ارزشها شامل فلسفه تعلیم و تربیت رسمی و عمومی - توجه توأمان به منافع و مصالح فردی و اجتماعی فراگیران - چشم انداز براساس اسناد بالادستی و مبتنی بر نظام معیار اسلامی - برخورداری از قدرت تصمیم گیری و برنامه ریزی - مبتنی بر ارزش های فرهنگی و تربیتی و سازگار با آموزه های دینی و ... - مبتنی بر مبانی توحید و مبانی اسلامی - مبتنی بر مبانی نظری سند تحول بنیادی نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی - برنامه های درسی مبتنی بر یافته های علمی و معتبر بشری - برنامه های درسی مبتنی بر شایستگی های مورد انتظار از دانش آموزان - التزام به اصول ارزشهای اخلاقی در استفاده از علوم و فناوری های نوین - توجه به هویت فردی و اجتماعی دانش آموزان - به کارگیری آداب و مهارت ها و سبک زندگی اسلامی -

پیامدها: (پرورش مهارت های معنوی دانش آموزان - پرورش و تکامل شخصیت معنوی و نظام سالار دینی در فراگیران - تربیت انسانی موحد، مومن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسولیت ها و وظایف خویش و دیگران - استقرار نظام تعلیم و تربیت اسلامی و تحقق ارزش ها و آرمان های متعالی انقلاب اسلامی - توانمند سازی دانش آموزان و مدیران بر اساس سند چشم انداز ۱۴۰۴ - تجلی بخش فرهنگ غنی اسلامی و انقلابی در روابط و مناسبات با خالق، جهان، خلقت، خود و دیگران - درک مفاهیم اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و احترام به قانون در چهارچوب نظام معیار اسلامی - قدر شناسی و درک زیباشناسانه آفرینش الهی - کسب شایستگی های پایه و تخصصی - بستر سازی جهت دستیابی به مرجعیت علمی جهان - تربیت یادگیرنده کمال جو و خواستار تعالی مستمر - ارتقای جایگاه نظام تعلیم و تربیت کشور - تحقق بخش حیات طیبه و عدل جهانی و تمدن اسلامی - تقویت و پایداری هویت ملی با تاکید بر تعمیق باورها و ارزش های اسلامی، فرهنگ و تمدن اسلام و ایران - تربیت دانش آموزان بر اساس ایمان، عقل و اخلاق - تقویت شناخت خود در دانش آموزان - تقویت شناخت پدیده ها و رمز گشایی آنها در دانش آموزان - تقویت مهارت های زبان و ادبیات فارسی و عربی و زبان های خارجه در دانش آموزان - فطرت گرایی توحیدی و کمک به شکوفایی فطرت الهی دانش آموزان و دستیابی به حیات طیبه - دستیابی دانش آموزان به مجموعه عناصر پنجگانه الگوی هدف گذاری برنامه درسی ملی عرصه های چهار گانه سند تحول بنیادین - ایجاد و تقویت اخلاق و روحیه تلاش و ترحیح منافع ملی بر گروهی و ارزش قایل شدن بر مخلوقات و حفظ محیط زیست).

در پژوهش حاضر، پس از بررسی منابع علمی و پژوهشی معتبر توسط پژوهشگر و مطالعه دیدگاه‌های صاحب‌نظران و مصاحبه با خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذیربط) با استفاده از روش داده بنیاد و تحلیل متون اسناد بالادستی نظام آموزشی (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (مباحث: کلیات، ارزشها، ماموریتها، چشم انداز، هدفهای کلان، راهبردها، هدفهای عملیاتی) - برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (مباحث: مبانی، چشم انداز، اصول، رویکرد، هدفگذاری، هدف کلی، شایستگیها، حوزه های تربیت و یادگیری، راهبردهای یادگیری، ارزشیابی) مولفه های هدف، محتوا، فعالیتهای یادگیرنده، ارزشیابی، نقش معلم، منطق، مواد و منابع یادگیری، گروه بندی دانش آموزان، مکان یادگیری و زمان یادگیری؛ طبق مقوله بندی قیاسی (جزء به کل) از ریز مولفه های پژوهش حاضر استخراج و به عنوان عناصر دهگانه برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه با الهام و تبعیت از الگوی اکر کشف و تبیین گردید.

شکل شماره 4-5: مدل نهایی و اعتبار بخشی شده برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی بر اساس الگوی اکر

بحث و نتیجه گیری

بر اساس تحلیل متنی مصاحبه خبرگان (اساتید برنامه ریزی درسی کشور و متخصصان ذریبط)؛ ویژگیهای عناصر دهگانه الگوی برنامه درسی معنوی با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه بدین شرح است: اهداف برنامه درسی در این پژوهش با الگوی طراحی شده توسط حسینی و خادمی (۱۳۹۵)، ادیب منش (۱۳۹۷)، حسینی (۱۳۹۲)، حق پرست، (۱۳۹۵)، احمدی (۱۴۰۰)، ملکی (۱۳۹۹)، نلسون^۱ (۲۰۱۴)، شائو^۲ (۲۰۱۶) دارای نکات مشترکی بدین شرح هستند: پرورش یادگیرندگان مادام العمر، مستقل، نقاد، فعال و خلاق و حل کننده مسئله. وجوه مشترک اهداف برنامه درسی پژوهش های فوق الذکر با هدف برنامه طراحی شده پژوهش حاضر، پرورش شایستگی های برنامه درسی معنوی (دسترسی مهارت ها، ارزیابی مهارت ها و منابع مهارت ها، استفاده کارآمد و موثر از مهارت ها) با توجه به هر سه بعد دانشی، مهارتی (بینشی) و نگرشی مطابقت و همسویی دارد.

ویژگی های محتوای برنامه درسی معنوی در پژوهش حاضر با نتایج پژوهش های؛ نجفی، کشانی (۱۴۰۰)، نجفی، سادات رقیب (۱۴۰۰). حسینی و خادمی (۱۳۹۵)، ادیب منش (۱۳۹۷)، حسینی (۱۳۹۲)، محمدی مهر (۱۳۹۸)، ون^۳ (۲۰۱۲)، تامپسون^۴ (۲۰۱۷)، دارای وجوه مشترکی بدین شرح هستند: « تدوین محتوا بر اساس توسعه شایستگی های برنامه درسی معنوی (دسترسی، ارزیابی و استفاده از مهارت ها) پرورش مهارت های تفکر انتقادی و حل مسئله، سازماندهی محتوا به روش تلفیق (ادغام مهارت های برنامه درسی معنوی در ساختار برنامه، رشته های تحصیلی و دروس مختلف) کل نگر (در بردارنده ابعاد مختلف دانشی، مهارتی و نگرشی) الگوی فعالیت محور (اقتباس فعالیت های مهارت ها از دنیای واقعی به درون محتوای برنامه درسی (زندگی شخصی، اجتماعی، حرفه ای) و طراحی محتوا بر اساس اشکال مختلف (چاپی، الکترونیکی، تصاویر، اشخاص و...)».

¹ -Nelson

² -Shau

³ -ven

⁴ -Tempson

فعالیت‌های در نظر گرفته شده برای فراگیران در پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش حسینی و خادمی (۱۳۹۵)، محمدی مهر (۱۳۹۸)، ادیب منش (۱۳۹۷)، حسینی (۱۳۹۲)، احمدی (۱۴۰۰)، نجفی کشانی (۱۴۰۰)، نجفی، سادات رقیب (۱۴۰۰)، حق پرست (۱۳۹۵)، گومیک چارو^۱ (۲۰۱۷)، شائو (۲۰۱۶)، دارای وجوه اشتراکی بدین شرح هستند: «درگیر کردن و مشارکت فراگیران در مهارت‌های اساسی برنامه درسی معنوی مانند فنون دسترسی به مهارت‌ها، ارزیابی از مهارت‌ها و منابع مهارت‌ها، استفاده کارآمد و موثر از مهارت‌ها، ادغام مهارت‌های برنامه درسی معنوی در سایر جنبه‌های یادگیری، فعالیت‌های پژوهشی می‌باشد. نقش معلم در پژوهش حاضر با نقش معلم در پژوهش حسینی و خادمی (۱۳۹۵) از لحاظ صلاحیت‌های حرفه‌ای و ویژگی‌های شخصیتی مشابه‌اند. در پژوهش ون (۲۰۱۲) و خرام (۱۳۹۱) پرورش معلم دارای سواد مهارت‌های برنامه درسی معنوی و یادگیرنده مادام‌العمر مد نظر است که با بعد صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان و مربیان، پژوهش حاضر مطابقت و همسویی دارد. ویژگی‌های ارزشیابی در برنامه طراحی شده پژوهش حاضر با ویژگی‌های ارزشیابی در برنامه درسی پژوهش‌های حسینی و خادمی (۱۳۹۵) و برنامه پژوهشی گومیک چارو (۲۰۱۷) دارای مطابقت و همخوانی بالایی است؛ از جمله استفاده از انواع ارزشیابی (تشخیصی، تکوینی، پایانی) به کارگیری انواع آزمون‌های کوتاه پاسخ، گسترده پاسخ، پروژه‌ها، ارزشیابی بر اساس سه شایستگی مهم شامل دسترسی، ارزیابی و استفاده از مهارت‌ها بر اساس استاندارد‌های برنامه درسی.

مواد و منابع در نظر گرفته شده در پژوهش حاضر با مواد و منابع در پژوهش حسینی و خادمی (۱۳۹۵)، تامپسون (۲۰۱۷)، لووید^۲ (۲۰۱۳)، محمدی مهر و فتحی واجارگاه (۱۳۹۹)، در استفاده از انواع قالب‌های اطلاعاتی مهارت‌ها (پایگاه علمی داده‌ها) شامل قالب‌های چاپی، الکترونیکی، فایل‌های صوتی، فایل‌های تصویری و... مشترک بوده ولیکن تشریح ویژگی‌های مواد و منابع در برنامه درسی پژوهش حاضر مفصل‌تر و با گستره‌ی بیشتری انجام شده است. مکان یادگیری در پژوهش حاضر با پژوهش‌های حسینی و خادمی (۱۳۹۵)، ادیب منش (۱۳۹۷)، حسینی (۱۳۹۲)، حق پرست (۱۳۹۵). ایران نژاد (۱۴۰۲)، شعاری نژاد (۱۴۰۲)، ملکی (۱۳۹۹)،

¹ -Gomis chorro

² -Liloyd

قاسم پور دهاقانی و نصر اصفهانی (۱۳۹۲)، به استفاده فراگیران از محیط های واقعی مانند کلاس درس، کتابخانه، آزمایشگاه و فضا و محیط های طبیعی مانند سالن های ورزشی، فرهنگ سرا ها، سالن آمفی تئاتر و سینما، فضای یادگیری مجازی مشابه بوده و توجه ویژه ای نموده اند.

زمان یادگیری در پژوهش حاضر با پژوهش محمدی مهر (۱۳۹۸) در زمینه طراحی و اعتبار بخشی الگوی برنامه درسی با رویکرد تلفیقی دارای تشابهاتی بدین شرح است: در پژوهش محمدی مهر (۱۳۹۸) به کیفیت زمانبندی اشاره شده ولیکن در پژوهش حاضر علاوه بر کیفیت به کمیت زمانبندی نیز توجه ویژه شده است و نتایج یافته های پژوهش حاضر؛ حاکی از این است که آموزش هر مولفه برنامه درسی معنوی زمان بر بوده و باید در تمام دوره ها و مقاطع تحصیلی و در طول سال تحصیلی در مدارس استمرار و توسعه داشته باشد و زمان مناسب برای آموزش مهارت های برنامه درسی معنوی در را در همه سطوح تحصیلی از ابتدایی تا دانشگاه لازم دانسته است.

منابع

- احمدی، پروین. (۱۳۹۲). **طراحی الگوی برنامه درسی تلفیقی و مقایسه آن با برنامه درسی موجود در دوره ابتدایی در نظام آموزشی ایران**، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- احمدی، پروین. (۱۴۰۰). **طراحی و سازماندهی محتوای برنامه درسی؛ رویکرد بین رشته ای در برنامه درسی تلفیقی**، تهران: انتشارات آبیژ
- ایران نژاد، پریسا. (۱۴۰۲). **طراحی چهارچوب نظری مدل برنامه درسی معنوی در کتاب های درسی دینی دوره ابتدایی**، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج.
- ادیب منش، مرزبان. لیاقت دار، محمدجواد. نصر اصفهانی، احمدرضا. (۱۳۹۶). بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان ومدیران و امکانات موجود در اجرای برنامه درسی معنوی، **مطالعات برنامه درسی آموزش عالی**، ۴ (۴): ۳۲-۲۱.
- ادیب منش، مرزبان. لیاقت دار، محمدجواد. نصر اصفهانی، احمدرضا. (۱۳۹۷). تبیین ابعاد ومولفه های برنامه درسی معنوی بر اساس منابع ومتون مرتبط با آن، **تروییت اسلامی**، ۱۳ (۳): ۸۴-۶۱.
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران**. (۱۳۹۰). شورای عالی آموزش و پرورش، تهران: انتشارات وزارت آموزش و پرورش
- حسینی، نیره. خادمی، محسن. (۱۳۹۵). **چهارچوب برنامه درسی مبتنی بر توسعه سواد اطلاعاتی در دوره ابتدایی، پژوهشنامه تربیتی**، ۱۱ (۲): ۷۵-۹۸.

- حسینی، فاطمه. (۱۳۹۲). امکان سنجی اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه در استان مازندران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور آمل.
- حق پرست، طیبه. (۱۳۹۵). طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذیربط گیلان، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- شعاری نژاد، علی اکبر. (۱۴۰۲). فلسفه آموزش و پرورش، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات اطلاعات.
- شعبانی، زهرا. (۱۴۰۱). طراحی و ارائه رویکرد جامعه تلفیق برنامه های درسی در حوزه علوم انسانی، مجموعه مقالات کنگره راهکار هایی برای ارتقای علوم انسانی در کشور.
- صافی، احمد. (۱۳۹۶). آموزش و پرورش ابتدایی دوره اول و دوم متوسطه، ویرایش چهارم، تهران: انتشارات سمت.
- صنیعی، مریم. طهماسب زاده شیخدار، داوود. فتحی آذر، اسکندر. (۱۳۹۸). مطالعه پدیدار شناختی تجارب و ادراک معلمان دوره ابتدایی شهر تبریز از برنامه درسی علوم تلفیقی، پژوهش های برنامه درسی، ۱۳۹: ۱-۱۱۳.
- قاسم پور دهقانی، علی. نصر اصفهانی، احمد رضا. (۱۳۹۲). رویکرد معنوی و برنامه ریزی درسی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۹: ۷۱-۹۲.
- قاسم پور، عرفانه. ملکی پور، احمد. زارع صفت، صادق. (۱۳۹۵). تبیین مولفه های برنامه درسی معنوی با نگاهی به دیدگاه نادرنگر، فصلنامه پژوهش های کیفی در برنامه ریزی درسی، ۱: ۳-۲۵.
- ملکی، حسن. (۱۳۹۹). رویکرد تلفیقی در برنامه درسی، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- مهر محمدی، محمود. (۱۳۹۹). برنامه درسی، نظر گاهها، رویکرد ها و چشم انداز ها، تهران: انتشارات سمت
- مهر محمدی، محمود. (۱۳۹۸). نظر ورزی درباره برنامه درسی دبیرستان؛ گرایش عمومی، تخصصی یا همگرایی در چهارچوب «تخصص گرایی نرم»، پژوهش نامه مبانی تعلیم و تربیت، ۱: ۲۵-۴۸.
- محمدی مهر، مژگان. (۱۳۹۸). طراحی و اعتبار سنجی الگوی برنامه درسی دوره پزشکی عمومی با رویکرد یادگیری مادام العمر، رساله دکتری، دانشگاه علامه طباطبایی.
- محمدی مهر، مژگان. فتحی واجارگاه، کوروش. (۱۳۹۹). ارائه یک مدل الگوی تلفیق میان رشته ای در طراحی برنامه های درسی، فصلنامه مطالعات میان رشته ای در علوم انسانی، ۲: ۳۷-۱۹.
- نجفی، محمد. کشانی، مهدیه. (۱۴۰۰). برنامه درسی معنوی برای دستیابی به تربیت دینی، مجموعه مقالات همایش تربیت دینی در جامعه معاصر، تهران: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- Akker, V., Gravemeijer, McKenney, K., & Nieveen, S. N., (2009). **Educational design research**, Routledge.
- Broudy, H. (2015). Building a philosophy of Education. Englewood cliffs, **pretice-Hall**, 48:25-38.

- Brewer, T.M. (2021), Integrated curriculum: what benefit?. **Arts education policy review**, 103 (4):31-36
- Bruce, C.S. (2019). Work place experiences of information literacy, **International Journal of Information Management**, 19:33-47.
- Chu, S. K. W., Tse, S. K., & Chow, K. (2016). Using collaborative teaching and inquiry project-based learning to help primary school students develop information literacy and information skills, **Library & Information Science Research**, 33(2): 132-143
- Diehm, R., Lupton, M. (2014). Learning Information Literacy, **Information Research**, 19 (1):1-21.
- Fogarty, R. (2019). The ways to integrates curriculum, **Educational Leadership**, 49(2):61-65.
- Gomis chorrorm, S., Morales Fernandes, M.A., Gilar Corbi, R. (2017). Happiness and Values in the Formation of personal Identity in student of the Fifth and sixth Grade at primary school, **Universal Journal of Education Research**, 1(1): 31-50
- Hiris P H. and Patricia, W. (2019). **philosophy of education**, London: outledge.
- Case, h. (2022). A strategic Approach to curriculum Design for Information Literacy in Teacher Education- Implementing an Information Literacy, conceptual Framework, **Australian Journal of Teacher Education**, 38 (4):102-126 .
- Meldrum, A, Tootell, H. (2021). Integrating Information Literacy into Curriculum Assessment Practice: An Information Case study, **Journal of University Teaching and learning Practice**, 11 (2): 50-56.
- Oyeleke, O. (2023) curriculum integration in social studies as predictor of Academic performance in social sciences, **journal of education and practice**, 4(7): 25-32 .
- Sural, S; Dedeali; N. (2018). A study of curriculum Literacy Information Literacy levels of Teacher candidates in Department of social sciences Education, **European Journal Of evidence, theory and practice**, 23 (1): 1-6
- Swanwick, T. (2018). Understanding medical education, **Educational Research**, 7 (2): 303-314.
- Tempson, M. (2017). **Inquiry learning: a pedagogical and curriculum framework for information literacy**, In Pathways into Information Literacy and Communities of Practice.
- Wen Su, SH. (2022). The Various Concepts of Curriculum and the Factors Involved in Curricula Making, **Journal of language Teaching and Research**, 3 (1):153-158.

Designing and validating a pattern of spiritual curriculum with integrated approach in high school

*Quarterly Journal of Educational Leadership
& Administration
Islamic Azad University Garmsar Branch
Vol.16, No 4, winter2023, No.61*

Designing and validating a pattern of spiritual curriculum with integrated approach in high school
Hamid Reza karami Doroodkhani, Esmaeil Kazem poor, Jafar Ghahramani

Abstract:

The purpose of the current research was to identify the components of the spiritual curriculum with an integrated approach in secondary school based on the opinion of relevant experts and experts. The participants of the current research; It included experts in the field of curriculum, especially curriculum planning professors of universities in the country and relevant experts, with their help, the components of the spiritual curriculum were identified and analyzed with an integrated approach in the secondary school. The sample of the current research was ten experts, the country's curriculum planning professors and related specialists, which was conducted using a targeted sampling method until theoretical saturation. It was used to collect data through questionnaires and semi-structured interviews with experts. To analyze the data in the current research; Measurement tools such as textual analysis was used in expert interviews. From the results obtained from the analysis of expert interviews, there are a total of 10 elements with 132 categories and 368 indicators. It was discovered and extracted that 10 elements that play a role and influence in the process of identifying the components of the spiritual curriculum with an integrated approach in the middle school period inspired by and following the Acker model are: goal, content, learner's activities, teacher's role, evaluation, logic Learning materials and resources, student grouping, learning place, learning time.

Key words: Curriculum, spiritual curriculum elements, integrated approach, secondary course.